

*Чернілевська О. І.,
аспірант кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету*

Львівського національного університету імені Івана Франка

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕДІЄЗДАТНОЮ ОСОБОЮ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правових питань відшкодування шкоди, завданої недієздатною особою. На підставі аналізу судової практики у справах про відшкодування шкоди, завданої недієздатними, досліджено умови (підстави) відповідальності й особливості відшкодування завданої ними шкоди. Висвітлено особливості зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої кількома недієздатними.

Ключові слова: зобов'язання із відшкодування шкоди, недієздатна особа, опікун, заклад, який здійснює нагляд за недієздатним, множинність осіб на стороні боржника, часткова множинність.

Постановка проблеми. Відшкодування шкоди, завданої недієздатною особою, чітко врегульовано на законодавчому рівні. Водночас на практиці існують проблемні питання щодо відшкодування опікуном шкоди, заподіяної недієздатним. Загалом інститут відшкодування шкоди, завданої недієздатною особою, частково досліджувався вітчизняними науковцями, у т. ч. С.С. Бичковою, О.В. Дзєрою, О.Л. Невзгодіною, О.О. Отрадновою, О.А. Підпригорою, Р.О. Стефанчуком, Т.В. Шепель та ін. Однак недостатньо уваги приділено дослідженню умов відшкодування шкоди, завданої недієздатним, порядку відшкодування шкоди, заподіювачами якої є кілька недієздатних тощо.

Метою статті є аналіз зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої недієздатною особою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст цивільної дієздатності фізичної особи полягає у здатності такої особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатності своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати й нести відповідальність у разі їх невиконання.

Фізична особа набуває повної цивільної дієздатності після досягнення нею 18 років. Однак, відповідно до ч. 1 ст. 39 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними. Тобто, як правильно зауважує Т.В. Шепель, закон надає правового значення не всім психічним розладам, а тільки тим, унаслідок яких фізична особа не усвідомлює наслідків своєї поведінки [4, с. 18].

У разі визнання фізичної особи недієздатною така особа не має права вчиняти будь-який правочин, відповідно до ч. 2 ст. 41 ЦК України. Оскільки над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка, саме опікун від імені підопічного й у його інтересах учиняє будь-які правочини.

Як слушно зазначає С.С. Бичкова, у недієздатної фізичної особи відсутні такі психічні якості, як воля й вина [1, с. 467]. Саме тому така особа не володіє деліктоздатністю й, згідно з ч. 4 ст. 41 ЦК України, відповідальність за шкоду, завдану такою особою, несе її опікун.

Зазначене положення дублюється у ст. 1184 ЦК України, яка є спеціальною нормою щодо ст. 41 ЦК України. Однак норма

ст. 1184 ЦК України є більш точною, оскільки передбачає, що обов'язок щодо відшкодування шкоди може бути покладено на заклад, який зобов'язаний здійснювати нагляд за такою особою.

Загалом зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої недієздатною особою, належить до категорії спеціальних деліктних зобов'язань завдяки особливості його суб'єктного складу [2, с. 17]. Кредитором у такому зобов'язанні є потерпілий (-лі), а боржником – опікун недієздатної особи або ж заклад, який здійснює нагляд щодо неї.

Законодавча вказівка щодо особи боржника в зобов'язанні із відшкодування шкоди, завданої недієздатною особою, є логічно обґрунтованою. Так, згідно зі ст. 67 ЦК України, опікун зобов'язаний дбати про належні умови життя підопічного, а також дотримання його законних прав та інтересів іншими особами.

Водночас законодавчо презюмується, що опікун повинен здійснювати нагляд за своїм підопічним і так запобігати порушенню прав та інтересів інших осіб недієздатною особою. Невиконання цього обов'язку, яке призвело до завдання майнової та/або моральної шкоди іншій особі, зумовлює виникнення деліктного зобов'язання між потерпілим і опікуном заподіювача шкоди.

Умови виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої недієздатною особою, є таким самими, як і загальні умови виникнення будь-якого деліктного зобов'язання. Зокрема, першою умовою є факт заподіяння майнової та/або немайнової шкоди. Така шкода є результатом дій та/або бездіяльності недієздатної особи.

Зміст другої умови – протиправності поведінки – варто глумачити в контексті теорії генерального делікту, тобто будь-яка поведінка, яка порушує права, свободи або інтереси інших осіб, є протиправною. У зобов'язанні із відшкодування шкоди, завданої недієздатним, ідеться про протиправність поведінки не безпосереднього заподіювача шкоди, а його опікуна. Протиправна поведінка опікуна недієздатної особи полягає в тому, що опікун не виконує або неналежно виконує власні обов'язки щодо нагляду за підопічним.

Сам факт невиконання або неналежного виконання опікуном своїх обов'язків щодо нагляду за недієздатною особою є порушенням законодавчих принципів і норм, однак першочергово стосується власне сімейного законодавства. Своєю чергою, невиконання або неналежне виконання опікуном власних обов'язків, наслідком якого є заподіяння підопічним шкоди іншій особі, підпадає під дію цивільно-правових норм.

На перший погляд третя умова – причинний зв'язок між заподіяною шкодою і протиправною поведінкою – стосується тільки поведінки опікуна, а не безпосереднього заподіювача шкоди. Іншими словами, заподіяння шкоди має місце внаслідок недбалого ставлення опікуна до виконання власних обов'язків щодо недієздатної особи. Однак повністю знецінювати юридичне значення причинного зв'язку між поведінкою недієздатного й заподіяною шкодою не варто.

Районним судом м. Черкаси розглянута справа за позовом Особи_1, який діяв в інтересах Особи_2, до Особи_3 та органу

опіки й піклування про відшкодування моральної шкоди. Згідно з матеріалами справи, Особа_3 вчинив напад на Особу_2, яка є його дружиною, і завдав їй тілесних ушкоджень. Ураховуючи те, що матеріальну шкоду відповідач уже відшкодував добровільно, опікун потерпілої просив стягнути тільки моральну шкоду в розмірі 4 800 грн.

Під час судового розгляду справи встановлено, що відповідач визнаний недієздатним і перебуває на обліку в місцевому органі опіки й піклування. При цьому представник цього органу був залучений до участі у процесі як співвідповідач. Вимоги позивача працівник органу опіки й піклування заперечив і зазначив, що у справі відсутні докази, які підтверджували б завдання тілесних ушкоджень потерпілій власне Особою_3 (звернення до правоохоронних органів із заявою про завдання тілесних ушкоджень, вирок суду тощо). Проаналізувавши положення ЦК України, суд також дійшов висновку, що Особа_3 не несе відповідальності за заподіяну шкоду самостійно, оскільки є недієздатною. Як наслідок, суддя відмовив у задоволенні позовних вимог повністю [5].

Висвітлений приклад із судової практики підкреслює вагомое юридичне значення причинового зв'язку між діями недієздатної особи й завданою шкодою. Разом із тим причиновий зв'язок між поведінкою опікуна та завданою шкодою також є необхідним елементом такого деліктного зобов'язання.

Водночас рішення суду щодо залучення органу опіки й піклування як співвідповідача не відповідає вимогам чинного законодавства. Те, що орган опіки й піклування здійснює облік недієздатних осіб, не зобов'язує зазначений орган відшкодувати заподіяну ними шкоду. Власне опікун або заклад, який здійснює нагляд за недієздатною особою, несе відповідальність за завдану шкоду й повинен залучатися як співвідповідач.

Остання умова – вина – стосується тільки опікуна недієздатної особи або закладу, який здійснює нагляд щодо такої особи. Оскільки особа, яка заподіяла шкоду, не здатна усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними, у її поведінці відсутній елемент вини. При цьому у ЦК України закріплена презумпція вини опікуна в заподіянні шкоди його підопічним, оскільки у ст. 1184 ЦК України передбачено, що опікун не відшкодує шкоду, якщо доведе, що її завдано не з його вини.

Так, опікун або ж заклад, у якому перебуває особа, несуть відповідальність за неї на підставі прямої вказівки закону. Власне тому вони повинні наглядати за недієздатною фізичною особою, у т. ч. запобігати випадкам, коли така особа своїми діями та/або бездіяльністю заподіє шкоди іншим.

Цікавим є такий приклад із судової практики. У травні 2013 р. одним із районних судів м. Харків ухвалено рішення у справі за позовом Особи_1 до Особи_2 про відшкодування майнової й моральної шкоди, завданої недієздатною Особою_3. Згідно з матеріалами справи, Особа_3 завдав потерпілому тілесних ушкоджень середньої тяжкості, перебуваючи без нагляду опікуна.

Хоча відповідач і заперечив свою вину, достатніх доказів для доведення своєї невинуватості суду не надав. Своєю чергою, позивач зміг документально підтвердити лише частину своїх позовних вимог щодо відшкодування майнової шкоди. Як наслідок, суддя ухвалив рішення про стягнення із відповідача на користь позивача матеріальної шкоди в розмірі 4 561 грн і моральної шкоди в розмірі 5 000 грн [6].

Уважаємо, що факт заподіяння шкоди першочергово свідчить про те, що опікун або заклад, який здійснює нагляд за недієздатною особою, не впоралися із виконанням покладених на них обов'язків. Якщо ж опікун або заклад, який несе відповідальність за недієздатну особу, вважають, що їхня вина в делікті відсутня, саме на них покладається обов'язок довести власну невинуватість. Описана справа є прикладом дії презумпції

вини в разі, коли опікун не спроможний довести відсутність власної вини в заподіянні шкоди його підопічним.

Те, що опікун недієздатної особи є головним винуватцем заподіяння шкоди своїм підопічним, а тому несе за неї відповідальність, підтверджується ч. 1 ст. 1184 ЦК України. Так, поновлення цивільної дієздатності фізичної особи не є підставою для заміни боржника в зобов'язанні із відшкодування шкоди, оскільки шкоду було завдано, коли ця особа була недієздатною.

Загалом існування таких нормативно-правових положень свідчить про те, що законодавці мали на меті максимально захистити інтереси потерпілого. Іншим свідченням є ч. 2 ст. 1184 ЦК України. Зокрема, суд має право ухвалити рішення про відшкодування шкоди частково або в повному обсязі за рахунок майна недієздатної фізичної особи за наявності таких обставин у сукупності:

- 1) опікун помер або ж у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування шкоди;
- 2) наявність такого майна в недієздатної особи;
- 3) відшкодування шкоди за рахунок недієздатного не погіршує його майнового становища;
- 4) шкоду завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого.

Слушною є спільна позиція Т.В. Шепеля й О.Л. Невзгодіної, згідно з якою таке рішення про відшкодування є виключно способом захисту інтересів потерпілого, який застосовується судом із урахуванням усіх обставин справи. Окрім того, відшкодування шкоди за рахунок майна недієздатної фізичної особи не може розглядатися як притягнення недієздатного заподіювача шкоди до цивільно-правової відповідальності [3, с. 55; 4, с. 25].

Заподіяння шкоди діями/бездіяльністю кількох недієздатних осіб тягне за собою відповідальність їхніх опікунів, тобто на стороні боржника в такому зобов'язанні виникає множинність осіб. Однак у разі заподіяння шкоди кількома недієздатними зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої спільно, не виникає.

Зокрема, має місце зобов'язання із відшкодування шкоди із частковою пасивною множинністю осіб. Це зумовлюється відсутністю суб'єктивного зв'язку у формі умислу між діями як безпосередніх заподіювачів шкоди, так і боржників у деліктному зобов'язанні.

Водночас якщо хоча б один із боржників доведе свою невинуватість у заподіянні шкоди своїм підопічним, то це означатиме, що для цього опікуна зобов'язання із відшкодування шкоди не виникло. Своєю чергою, потерпілий звернеться із вимогою про відшкодування шкоди до решти боржників.

У ЦК України відсутня правова норма, яка урегульовувала б порядок відшкодування шкоди, заподіяної кількома недієздатними особами. Водночас у контексті недоговірної шкоди правовий статус недієздатної особи майже не відрізняється від правового статусу малолітнього. Як наслідок, науковий і практичний підхід до урегулювання відшкодування шкоди, завданої кількома недієздатними, повинен бути тотожним тому, який використовується у випадку заподіяння шкоди кількома малолітніми.

Ідеться про положення ст. 1182 ЦК України щодо відшкодування шкоди, завданої спільно кількома малолітніми особами. Тобто, опікуни недієздатних повинні будуть відшкодувати шкоду, завдану їхніми підопічними, у частці, яка визначається за домовленістю або ж рішенням суду.

Висновки. У разі заподіяння шкоди недієздатною особою умовами виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди є такі: факт заподіяння шкоди, протиправність поведінки опікуна недієздатної особи, яка зумовила завдання такої шкоди,

вина опікуна недієздатної особи, а також причиновий зв'язок між протиправною поведінкою й шкідливими наслідками. При цьому боржником у такому зобов'язанні є опікун недієздатної особи або ж заклад, зобов'язаний здійснювати нагляд за недієздатним. Це зумовлюється тим, що у випадку заподіяння недоговірної шкоди недієздатною особою законодавчо презюмується неналежне виконання опікуном (закладом, який здійснює нагляд) своїх обов'язків щодо нагляду за підопічним. Також у разі заподіяння шкоди кількома недієздатними має місце деліктне зобов'язання із множинністю осіб на стороні боржника. Така множинність є частковою, оскільки боржники несуть виключно часткову відповідальність за дії недієздатних підопічних.

Література:

1. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання : [навчальний посібник] / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : КНТ, 2006. – 498 с.
2. Отрадна О.О. Механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.О. Отрадна. – К., 2008. – 36 с.
3. Невзгодина Е.Л. Ответственность за внедоговорный вред, причиненный недееспособными и гражданами, находящимися в состоянии недееспособности / Е.Л. Невзгодина // Вестник Омского университета. – 2011. – № 3. – С. 354–356.
4. Шепель Т.В. Деликт и психическое расстройство: цивилистический аспект : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Т.В. Шепель. – Томск, 2006. – 42 с.
5. Рішення Придніпровського районного суду м. Черкаси від 24.05.2013 р. № 31416527 у справі № 711/1511/13-ц про відшкодування матеріальної і моральної шкоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31416527>.
6. Рішення Комінтернівського районного суду м. Харкова від 14.05.2013 р. № 31223169 у справі № 641/453/13-ц про відшкодування матеріальної і моральної шкоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31223169>.

Чернилевская Е. И. Возмещение вреда, причиненного недееспособным лицом

Аннотация. Статья посвящена исследованию правовых вопросов возмещения вреда, причиненного недееспособным лицом. На основании анализа судебной практики относительно дел о возмещении вреда, причиненного недееспособными, исследованы условия (основания) ответственности, а также порядок возмещения причиненного ими вреда. Освещены особенности обязательств о возмещении вреда, причиненного несколькими недееспособными.

Ключевые слова: обязательство вследствие причинения вреда, недееспособное лицо, опекун, заведение, осуществляющее надзор за недееспособным, множественность лиц на стороне должника, долевая множественность.

Chernilevska O. The compensation of damage, being caused by a person without legal capacity

Summary. The article is devoted to the legal issues on the compensation of damage, being caused by a person without legal capacity. On the basis of analyzed court decisions concerning the compensation of damage, being caused by persons without legal capacity, the conditions (reasons) of legal responsibility as well as the order of compensation of such the damage are researched. Also, the author has paid attention to the features of legal obligations on compensating damage which was caused by a few persons without legal capacity.

Key words: legal obligation on compensating damage, person without legal capacity, guardian, official establishment which is the legal guardian of persons without legal capacity, passive plurality of persons, several.